

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі становлення норми про державну зраду. Метою статті є комплексне вивчення історії розвитку норми про державну зраду та її становлення шляхом аналізу основних джерел кримінального законодавства з XIX ст. до 60 рр. XX ст. Подано порівняння норм про державну зраду в період Російської імперії та перших десятиліть Радянської України, зокрема визначено їх спільні й відмінні риси. Зроблено висновок про основні тенденції розвитку кримінального законодавства в цій сфері.

Ключові слова: *генезис, зрада Батьківщини, Кримінальне Уложення, контрреволюційний злочин, КК УРСР, покарання.*

Постановка проблеми. На жаль, реальності нашого життя такі, що державність України під жахливою загрозою гібридної війни. Тільки за 2015 рік Службою безпеки України під час оперативних заходів було знешкоджено більше 20 ворожих диверсійно-розвідувальних груп, розпочато й завершено розслідування кримінальних проваджень за статтями «шпиунство» і «державна зрада» (114 випадків)[1]. 30 травня 2016 року Генеральна прокуратура України почала процедуру заочного засудження понад 700 осіб з Криму за ст. 111 КК України. Ідеться про депутатів, прокурорів, суддів, інших посадових осіб Автономної Республіки Крим [2].

Кількість випадків державної зради, як найбільш небезпечного посягання на державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад, викликає занепокоєння. У попередній статті, присвяченій історичним факторам соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI-XVIII ст.) [3] піддані аналізу нормативно-правові акти, які застосовувались на території сучасної України (Руська правда, Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. та «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.). Задля продовження дослідження в цій статті аналізується законодавство з 1845р. до 1960р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо небезпечні злочини проти держави вивчали такі радянські криміналісти: Г.З. Анашкін, С.В. Дьяконов, О.А. Ігнат'єв, Л.Д. Єрмакова, М.П. Загородніков, М.І. Карпушин, В.С. Клягін, Б.О. Курінов, В.Д. Меньшагін, Є.О. Смірнов, М.В. Турецький та ін. За час незалежності історичні аспекти злочинів проти основ національної безпеки України досліджували І.Й. Бойко, Е.П. Голуб, С.П. Ільніцька, М.І. Колос, Н.С. Кончук, Ю.В. Луценко, В.К. Матвійчук, Т.О. Остапенко, О.В. Патlachук, С.Л. Рогов, В.Б. Романов-

ська, В.Н. Рябчук, Д.А. Савченко, В.П. Тихий, М.Д. Чубатий, О.Ф. Шишов, В.М. Шлапаченко та ін.

Формування цілей. Цей аналіз потрібний для розгляду неузгодженостей, що були наявні в минулому, виявленню позитивного правового досвіду та його застосуванню сьогодні, а також для того, щоб почерпнути історичний досвід удосконалення законодавчої техніки, установити тенденції розвитку законотворчості в цій сфері. Адже саме наука має виробляти та обґрунтовувати стратегію й тактику розвитку кримінального законодавства і тільки вироблені й апробовані нею ідеї та висловлені на цій підставі пропозиції й сформульовані рекомендації можуть ставати тим необхідним продуктом, який може отримати політичну підтримку й проведено до закону [4].

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII століття політична автономія України у складі Російської імперії була ліквідована. Царський режим запровадив на її території загальноімперську державно-політичну систему та дію законодавства Росії. У 1845 році Державною думою Російської імперії було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні. Система норм, присвячених відповідальності за злочини проти держави містилась у Розділі III. Глава II цього розділу «Про бунт проти влади верховної та про державну зраду» містить Відділення II («Про державну зраду і злочини проти народного права») (статті 275-282) [5, с. 648-650].

Виключно державній зраді присвячено ст. 275 цього Уложення. Перше, що звертає увагу, це використання самого терміна «державна зрада», який досі був відсутній у законодавстві, що застосовувалося в Україні. Стаття 275 є описовою, у її п'яти частинах визначаються конкретні дії, що є зрадницькими. Законодавець, порівняно з попередніми нормативними актами, удосконалив законодавчу техніку, уточнив об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину. Так, частина перша визнає злочинним виникнення умислу на зраду державі або її частини іншому Правителєві або уряду. Фактично за такою формою момент закінчення злочину перенесений на стадію готування до державної зради. Про дії підбурювача до військових або ворожих дій проти Росії йдеться у ч.2 ст. 275. Тут же мовиться про передачу державної таємниці з цією ж метою.

Відзначимо, що піддана аналізу стаття є значною за своїм обсягом. Її частина третя більша за останні чотири частини за рахунок визначення об'єктивних ознак шляхом наведення їх переліку. Так, деякі форми є класичними та відомі з «Прав, за якими судиться малоросійський народ», а деякі – новітніми. Наприклад, передача під час війни міста, фортеці, порту тощо, надання допомоги ворогу у військових та ворожих діях, перехід на бік ворога тощо. Новелою є вказівка у ч.4 ст.275 на можливість зради спеціальним суб'єктом, а саме дипломатом або іншим чиновником

у випадку використання з умислом і на шкоду державі повноважень при укладанні трактатів з іноземною державою. Ч. 5 ст.275 визнає державною зрадою викрадення з метою пошкодження або знищення документів, що є доказами зобов'язань між Росією та іншою державою. Відповідно до ст. 276 особи, визнані винними у вчиненні державної зради в будь-якій формі, підлягали безальтернативному покаранню у вигляді позбавлення зрадника всіх прав та смертній карі. Таку санкцію застосовували як до виконавців, так і до інших співучасників.

Порівняно з Литовськими Статутами та «Правами, за яким судиться малоросійський народ» можна зробити висновок, що Уложення 1845 р. дійсно стало більш сучасним. Законодавець урахував досвід застосування попередніх актів та привніс нове. Зокрема позитивним є виділення однієї конкретної статті 275, яка регламентує державну зраду; використання вперше самого терміна «державна зрада»; розширення та уточнення об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину; виключення з числа винних близьких родичів злочинця, якщо вони не є співучасниками. Водночас на відміну від «Прав, за яким судиться малоросійський народ» Уложення 1845р. не передбачало спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

У 1885 р. здійснена нова редакція Уложення про покарання кримінальні й виправні. Стаття, присвячена державній зраді, зберегла свій зміст із зміною номеру із 275 на 253 [6].

У результаті подальшого розвитку законодавства було прийнято Кримінальне Уложення 1903 року. Зазначимо, що цей акт у повному обсязі так і не вступив в дію, однак глава, присвячена державним злочинам набрала чинності й застосовувалася з 1904 року. Глава IV «Про державну зраду» у статтях 108-119 містила низку положень кримінальної відповідальності за державну зраду [7, с.195-216].

Зауважимо, що порівняно з Уложенням 1845 р. обсяг нормативного регламентування державної зради виріс у рази. Розробники Уложення 1903р. залишили основні положення попереднього закону, але виділили окремі частини статті 275 Уложення 1845 у самостійні 12 статей. Піддавши аналізу Главу IV, можна виділити такі форми державної зради: надання іноземній державі допомоги в проведенні військової й ворожої діяльності (ст.108), перехід на бік ворога (ст.109), підбурювання до військової дій з Росією (ст.110), шпигунство (статі п.6 ч.3 108, 112,113).

Тобто, Кримінальне Уложення 1903 р. визначав державною зрадою низку діянь. Серед них були статті 114 і 115, згідно з якими підлягали покаранню особи, які свідомо виготовляли, здавали або приймали засоби, непридатні до нападу на ворога чи захисту від нього, а також поставляли або приймали для діючої армії, флоту або лікарні завідомо шкідливі для

здоров'я або непридатні для вживання предмети постачання. У статтях 116 та 117 збережені положення ч.4 та ч.5 ст.275 Уложення 1845р. щодо вчинення зради в дипломатичній сфері.

Новелою було встановлення відповідальності за створення або участь в об'єднанні, утвореного заради державної зради (ст. 118). У ст. 119 визначено підстави притягнення до відповідальності за державну зраду іноземців, військовополонених та осіб, які нещодавно вибули з російського підданства.

Позитивними змінами слід визнати конструювання законодавцем статей у Главі IV з визначенням загального складу, кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Відповідно покарання за державну зраду залежало від тяжкості вчиненого діяння. Наприклад, у ст. 108 смертна кара передбачалася за вчинення особливо тяжкої форми зради (ч.3 ст. 108). За тяжкий вид зради карали безстроковою каторгою (ч.2 ст. 108), а за ч.1 ст. 108 – терміновою каторгою. Також існували інші види покарань, а саме: ув'язнення у виправному домі, позбавлення волі чи заслання.

Період 1917-1919 років, під час якого проголошена й існувала незалежна від Росії Україна, закінчився встановленням у 1919р. в Україні радянської влади. Дія російського імперського права скасована. Установлення радянської влади розпочалося в Росії, а тому всі нормативно-правові акти розроблялися в Російській Радянській Федеративній Соціалістичній Республіці (далі - РРФСР), а надалі екстраполювалися на інші новостворені радянські республіки, у тому числі й Українську Радянську Соціалістичну Республіку (далі - УРСР).

Так, термін «державна зрада» уперше в радянському законодавстві використовується в Декреті Всеросійського Центрального Виконавчого комітету від 20 червня 1919 року «Про вилучення з загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні» [8]. Цей декрет не давав визначення самому поняттю «державної зради» чи «шпигунства», лише вказувалося, що Всеросійській і Губернській надзвичайній Комісії надавалося право безпосередньої розправи (аж до розстрілу) за державну зраду, шпигунство, приховування зрадників, шпигунів. Також про відповідальність за державну зраду йшлося в Декреті РНК від 23 вересня 1919 року «Про обов'язкову реєстрацію колишніх поміщиків, капіталістів та осіб, що займали відповідальні посади при царському та буржуазному ладі». Декрет установлював право піддавати конфіскації та покаранню, викритих у державній зраді [9]. Жоден нормативно-правовий акт не розкривав ознак державної зради.

Прийняті в 1919 р. Керівні начала з кримінального права РРФСР проголосували неминучість знищення старого законодавства, необхідність після 2 років революції узагальнити досвід створення нового пролетарського права й координації подальшої боротьби з ворогами революції [10].

Після завершення на початку 20-х років ХХ століття активної фази військових дій в Україні постало питання прийняття законодавчої бази УРСР. У 1922 р. прийнятий КК УРСР, який, як вже зазначалося, перейняв більшість положень КК РСФСР 1922р. Кримінальна відповідальність за державні злочини була визначена в Главі 1, яка поділялася на дві частини. Перша - передбачала склади контрреволюційних злочинів, а друга - злочини проти порядку управління. Визначальним стало поняття контрреволюційного злочину, яке закон визначав у ст.57 [11, с.20-21]. Під ним розумілося будь-яке діяння, скероване на повалення завойованої пролетарською революцією влади робочо-селянських Рад та існуючої на підставі Конституції УРСР Робочо-селянського уряду, а також дії, скеровані на допомогу тієї частини міжнародної буржуазії, яка не визнає комуністичної системи власності та прагне її повалення. Визначалися такі способи вчинення цього злочину, а саме: інтервенція, блокада, шпигунство, фінансування преси. Зауважимо, що перелік способів не був закритий. У ст. 57 КК санкція відсутня. Покарання за конкретні діяння встановлювалися в дальших 16 статтях (статті 59-73). Кодекс містив порівняно чітку характеристику складів конкретних контрреволюційних злочинів, у т.ч. шпигунство (ст. 66), однак державна зрада відсутня.

Відтак 1923р. законодавець розширив коло діянь, що визнавалися контрреволюційними, шляхом доповнення ст. 57 КК УРСР частиною другою, згідно з якою встановлювалася відповідальність за вчинення контрреволюційного злочину з непрямым умислом, а саме діяння, яке не було спрямовано на повалення, підриг або ослаблення радянської влади, проте завідомо для особи, яка вчинила діяння, містило замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції [12, с. 20].

31 жовтня 1924 року Центральний Виконавчий Комітет (далі - ЦВК) СРСР прийняв «Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» [13], положення яких стали піддруктям кодексів радянських республік. У ст.3 визначалося, що регламентація злочинів державних та військових віднесено виключно до компетенції ЦВК СРСР для проведення визначеної лінії каральної політики. Саме цей орган своєю постановою від 14 серпня 1925 року «Про шпигунство, а також про збирання й передачу економічних відомостей, що не підлягають оголошенню» визначив ознаки шпигунства [14]. Під ним розумілась передача, викрадення або збирання для передачі відомостей, що за змістом є державною таємницею, іноземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам. Покаранням за шпигунство було позбавлення волі не менш як на 3 роки, а у випадках, коли шпигунство потягнуло або могло потягнути тяжкі наслідки для інтересів держави - розстріл. Окре-

мим положенням про військові злочини, затвердженим ЦВК від 31.10.1924 регламентувалось військово-шпигунство.

Важливим моментом у розвитку регламентації злочинів проти держави стало прийняття 25 лютого 1927 року ЦВК СРСР «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)». Положення містило 2 блоки злочинів, відповідно до назви документа. У першому блоці міститься 14 статей, присвячених контрреволюційним злочинам, загальне визначення яких надається у ст.1 зазначеного Положення. Порівняно зі ст. 57 КК УРСР 1922р. поняття доповнено вказівкою на такі об'єкти злочину, як зовнішня безпека СРСР та основні господарські, політичні, та національні надбання пролетарської революції. Об'єктивна сторона злочину залишилася незмінна – повалення, підрив або послаблення влади робочо-селянських рад [15]. Державна зрада серед контрреволюційних злочинів не згадується.

Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 року «Про зміни основних засад кримінального законодавства СРСР і союзних республік» зобов'язувала включати у відповідні розділи кримінальних кодексів союзних республік вищезазначене Положення ЦВК Союзу РСР про злочини державні [16].

З 1 липня 1927 року на території УРСР набирає чинності КК УРСР. Традиційно контрреволюційні злочини в КК УРСР передбачено в Розділі I Особливої частини. Цей Розділ включав в себе ті ж 14 статей (статті 54-1 – 54-14), що закріплені вищевказаним Положення ЦВК Союзу РСР від 25.02.1927, у т.ч. дослівно відтворено визначення контрреволюційного злочину (ст. 54-1) [17, с.40]. Як і в КК УРСР 1922 р., КК 1927р. не містив такого злочину як державна зрада. У ст. 54-6 визначались ознаки шпигунства, які залишились незмінними порівняно з вищевказаною постановою ЦВК від 14 серпня 1925 року. У той же час змінилася санкція за цей злочин. Законодавець надав можливість застосувати як альтернативу розстрілу визнання винного ворогом трудящих з конфіскацією майна з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР з вигнанням за межі СРСР назавжди.

Знову термін «зрада» у радянське кримінальне законодавство використовується в постанові ЦВК СРСР від 21 листопада 1929 року. Нею «оголошувалися поза законом» посадові особи - громадяни СРСР за кордоном, що відмовляються повернутися до СРСР, наслідком якого був розстріл засудженого протягом 24 годин після посвідчення його особи й конфіскація всього майна [18]. Такі дії особи визнавалися переходом до табору ворогів робочого класу та селянства і кваліфікувались як зрада. Цей закон, на порушення всіх принципів кримінального законодавства, мав зворотну силу.

У 30-ті роки суспільно-політична ситуація в країні та схильність комуністичного керівництва до репресій, призвела, зокрема, до прийняття ЦВК СРСР 8 червня 1934 року постанови, якою статтею про зраду батьківщині (статті 1-1 – 1-4) було доповнено Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) [19]. 20.07.1934 року КК УСРР доповнений статтями про зраду Батьківщині, текст яких повністю відповідав зазначеній Постанові.

Зокрема у ст. 54-1 «а» КК УСРР 1927р. надавалося визначення зради батьківщини [20, с.16]. Об'єктом злочину визнавалася зовнішня безпека СРСР. Саме на шкоду військовій міці СРСР, його незалежності або недоторканності його території була спрямована зрада громадянина СРСР. З об'єктивної сторони це були будь-які дії, причому їх перелік (шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, утеча або переліт за кордон) є приблизним. Підтвердженням цього висновку є використання в тесті слів «як-то», після яких наводиться вищезначений перелік дій, що підтверджує невичерпний його характер. Підтверджує це твердження також текст ст. 133 Конституції СРСР, у якій зрадою батьківщини визнається також порушення присяги та спричинення шкоди військовій міці держави [21].

Слід звернути увагу, що така форма зради батьківщині як видача військової або державної таємниці не збігалася з ознаками шпигунства (ст. 54-6). Таким чином, законодавець підкреслював, що окрім збирання та передачі державної таємниці зрадою батьківщині є всі факти передачі таких відомостей ворогу з боку тих, хто є її носієм. Злочин характеризувався тільки умисною виною. За зраду була встановлена вища міра покарання – розстріл з конфіскацією всього майна, а при пом'якшуючих обставинах – позбавлення волі строком до 10 років з конфіскацією всього майна (ст.1-1). Кваліфікованим видом зради визнавалася зрада, вчинена військовослужбовцем (ст. 54-1 «б»). Недонесення з боку військовослужбовця про підготовку або вчинену зраду каралося позбавленням волі терміном до 10 років (54-1 «г»).

Окремо регламентувалася відповідальність родичів зрадника. Вони підлягали покаранню тільки у випадках утечі або перельоту військовослужбовця за кордон (ст. 54-1 «в»). В інших випадках зради військовослужбовця це положення до його родичів не застосовувалось. Кримінальній відповідальності підлягали не всі родичі військовослужбовця, а тільки повнолітні члени його сім'ї. Покаранню вони підлягали тільки у двох випадках: 1) якщо вони сприяли готуванню зради або її вчиненню, або 2) хоча б і знали про зраду, але не повідомили про це владу. В обох випадках особи каралися позбавленням волі строком від 5 до 10 років з конфіскацією майна.

Кримінальній відповідальності підлягали інші члени сім'ї зрадника у випадках втечі або перельоту військовослужбовця за кордон. Це стосувалося повнолітніх, які не були пособниками зради й навіть не знали про неї. Ішлося про тих, хто проживали разом зі зрадником або перебували на його утриманні. Такі особи позбавлялися виборчих прав і висилались у віддалені райони Сибіру на 5 років. Це положення було виключним, тому що кримінальній відповідальності підлягали невинні особи.

Постанова ЦВК СРСР від 2 жовтня 1937 року «Про заміну вищої міри покарання (розстрілу) позбавленням волі до 25 років» збільшила термін покарання у вигляді позбавлення волі з 10 до 25 років [22]. Це надавало можливість суду обирати покарання за контрреволюційні злочини між розстрілом і позбавленням волі до 25 років.

Під час II Світової війни боротьба зі зрадою батьківщині продовжувала відбуватися на підставі базових норм «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) 25.02.1927. Відображення військової дійсності знайшло свій вираз у прийнятті 19 квітня 1943 року Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини із числа радянських громадян та їх підсобників». Ним, зокрема шпигуни та зрадники з числа радянських громадян, несли покарання у вигляді смертної кари через повішення. Для «пособників з місцевого населення», винних у сприянні у вчиненні зазначених злочинів, установлювалося покарання у вигляді заслання та каторжних робіт від 15 до 20 років. Розгляд зазначених справ покладався на військово-польові суди дивізій, вироки яких мали затверджуватися командирами дивізій і виконуватися негайно [23]. Окремо зазначимо, що такі види покарання як повішення та каторга, були унікальними для радянської правової системи: ніколи більше вони офіційно не встановлювались та не застосовувались.

Після завершення війни діяв мораторій, уведений Указом Президіуму Верховної Ради СРСР від 26.05.1947. «Про відміну смертної кари» в СРСР. Однак вже 12 січня 1950 року смертну кару поновили Указом Верховної Ради СРСР «Про застосування смертної кари до зрадників батьківщини, шпигунів, підривникам-диверсантам», урахувавши «заяви від національних республік, від профспілок, селянських організацій, а також діячів культури» [24].

Положення про злочини державні діяло в СРСР з 1927 до 1958 р. Його застосування було достатньо широким та інтенсивним. Наприклад, станом на 01.01.1951 в Головному управлінні виправно-трудових таборів, трудових поселень та місць ув'язнення перебувало 579918 засуджених за

контрреволюційні злочини, з яких 334538 (57,7%) відбували покарання за зраду батьківщині, 3256 осіб (0,6%) – члени сімей зрадників батьківщині [25]. Станом на 01.02.1954 в таборах і тюрмах перебувало 467946 осіб, засуджених за ці злочини. За даними МВС СРСР, за весь період з 1921р. до 1954р. за контрреволюційні злочини було засуджено 3 777 380 осіб [26].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР одночасно із затвердженням «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР та радянських республік» прийняла Закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» [27]. Так, радянський законодавець відмовився від терміна «контрреволюційні злочини», який замінили на «особливо небезпечні державні злочини», законодавство також не містило загального поняття цих злочинів. У ст.1 цього Закону визначено ознаки зради батьківщині. Законодавець закріпив закритий перелік діянь, що визначали об'єктивну сторону: 1) перехід на бік ворога; 2) шпигунство; 3) видача державної або військової таємниці; 4) утеча за кордон або відмова повернутися із-за кордону до СРСР; 5) надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР; 6) змова з метою захоплення влади. Покарання залишалось найсуворішим: позбавлення волі від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або смертна кара з конфіскацією майна. Положення цього акта було перенесено в Главу 1 Особливої частини КК УРСР 1960 року.

Висновки. За період 1845-1960рр. кримінально-правова норма про державну зраду суттєво змінювалася й завжди залежала від військово-політичної ситуації в країні та державно-правових методів управління державою. Сам термін «державна зрада», який уперше закріплений у Кримінальному Уложенні 1845р., а потім застосовувався у Кримінальному Уложенні 1903р., зник із законодавства зі встановленням радянської влади. Ключовим стає загальне поняття «контрреволюційний злочин». Злочин «Зрада батьківщині» включений до КК УРСР у 1934 р.

Законодавець визначав державну зраду різною кількістю статей: ст. 275 Кримінального Уложення 1845р., статті 108-119 Глави IV «Про державну зраду» Кримінального Уложення 1903р., статті 54-1 «а» – 54-1 «в» КК УРСР 1927р. (у ред. від 20.07.1934), ст. 56 КК УРСР 1960р. Слід звернути увагу, що в Російській Імперії визначення ознак державної зради містилося в кодифікованих актах – Кримінальних Уложеннях. Радянський законодавець, з часу самого утворення СРСР у 1924р., для проведення визначеної лінії каральної політики закріпив на законодавчому рівні жорстку позицію регламентації державних злочинів виключно в рамках компетенції ЦВК СРСР. Тому спочатку приймався окремий акт на загальносоюзному рівні, положення якого надалі без жодних правлень включалися до КК радянських республік.

Відповідно протягом усього періоду уточнювалися об'єктивні ознаки злочину. Законодавець Російської Імперії намагався надати найбільш вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, що розкривають зраду. У КК УРСР 1927р. (у ред. від 20.07.1934) перелік діянь не був вичерпний. Найбільш сталими формами об'єктивної сторони злочину були: шпигунство, перехід на бік ворог, передача державної або військової таємниці, надання допомоги у проведенні ворожої діяльності проти держави.

Кримінальні Уложення 1845р. та 1903р. стояли на позиціях суб'єктивного ставлення у вину за вчинений злочин та принципу індивідуальної відповідальності. Відповідальність за зраду батьківщині в радянський період України (1934-1958рр.) поширювалася також на родичів винного, які не були співучасниками злочину, що грубо порушувало вищезазначені принципи кримінального права. Таким чином, у СРСР запозичили каральний підхід, який застосовувався ще під час феодального ладу в період застосування Литовських Статутів XVII століття.

Покарання за державну зраду в усіх актах було найбільш суворим. Як правило, законодавець передбачав смертну кару в різних формах, каторгу (у т.ч. у радянських період), позбавлення волі до 25 років. Призначення таких покарань підкреслюють ґрунтовну позицію законодавця на будь-якому етапі розвитку держави досягти мети кари й запобігти вчиненню державної зради.

Зазначимо, що на відміну від «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., вивчена законодавча база (1845-1960рр.) не передбачала заохочувальної норми, яка б дозволяла звільнення від кримінальної відповідальності особи в разі державної зради задля стимулювання патріотичної поведінки громадян.

Викладене також дозволяє дійти висновку, що чим уразливіша держава (високий рівень загрози зовнішній безпеці в разі військових дій або на стадії революційного утворення держави; низький авторитет і статус на політичній мапі світу; слабкий рівень соціально-економічного положення населення), тим жорсткішим ставав інструмент боротьби з державною зрадою серед своїх громадян, аж до порушення ґрунтовних принципів кримінального права, зокрема індивідуальної відповідальності за вчинене. Подальший розвиток кримінальної відповідальності за державну зраду з 1960 р. й на сьогодні застосовує на самостійне дослідження й висновки.

Використані джерела:

1. Відбулася колегія Служби безпеки України за участі Президента Петра Порошенка // Сайт Служби безпеки України. Грудень 2015 р.: <http://www.sbu.gov.ua/>

2. ГПУ починає заочне засудження 727 кримчан за звинуваченням у державній зраді // *Lb.ua*: http://ukr.lb.ua/news/2016/05/30/336426_gru_pochinaie_zaochne_zasudzhennya_727.html

3. Зайцев О.В., Філіпенко В.Р. Историчні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI-XVIII ст.) // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. - 2016. - №1 (73). - С. 104-115.

4. Тацій В.Я., Тютюгін В.І., Пономаренко Ю.А. Виклики сучасності і кримінальне право // *Голос України*: <http://www.golos.com.ua/article/263719>

5. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 15 августа 1845 г. Полное собрание законов Рос. империи. Собрание второе. Том XX. Отд. первое. 1845. - СПб. II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846. - 1045с.

6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издание 1885 г.- Петроград: б/в, 1916. - 521 с. - ГПИБ России [Электрон. ресурс]. - Режим доступа: <http://elibrary.ru/nodes/17827#page/1/mode/grid/zoom/1>

7. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. Изд. Н.С. Таганцева.-СПб., 1904.-1137 с.

8. Об изъятиях из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении: Декрет ВЦИК от 20 июня 1919 года // *Российский правовой портал*: <http://7law.info/ussr/act6r/r422.htm>

9. Об обязательной регистрации бывших помещиков, капиталистов и лиц, занимавших ответственные должности в царском и буржуазном строе: Декрет Совета Народных Комиссаров от 23.09.1919г.: <http://istmat.info/node/38510>

10. Руководящие начала по уголовному праву Р.С.Ф.С.Р.: Пост. Наркомюста РСФСР от 12.12.1919г.: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7311.html>

11. Уголовный кодекс УССР: утвержден ВУЦИК 23 августа 1922 г.; с алф. указ. - изд. 2-е, официальное. - Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. - 100 с.

12. Уголовный кодекс УССР: с изменениями и дополнениями по 1 июня 1924 г. и с алф. ум.каз. - 5-е, официальное издание. - X. : НКЮ УССР, 1924. - 102 с.

13. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик // *Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства СССР. 1924 (июль-декабрь)*. - Отдел опубликования законов Управления Делами СНК СССР. - Москва, 1927 г. - С. 372.

14. О шпионаже, а равно о собирании и передаче экономических сведений, не подлежащих оглашению: Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 14.08.1925г.// *Инф.-прав. портал*: <http://bestpravo.com/sssr/gn-postanovlenija/f3p.htm>

15. Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління: Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р.// *Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР*. - 1927. - №1. - С. 19-24.

16. Про зміни основних засад кримінального законодавства СРСР і союзних республік: Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р. // Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – 1927. – №12. – С.17-19.

17. Кримінальний кодекс УСРР : у редакції 8 червня 1927 р. - Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. - 151 с.

18. Об объявлении вне закона должностных лиц - граждан Союза ССР за-границей, перебежавших в лагерь врагов рабочего класса и крестьянства и отказывающихся вернуться в Союз ССР: Постановление Президиума ЦИК СССР от 21.11.1929 // Правовая Россия : <http://lawru.info/dok/1929/11/21/n1199653.htm>

19. О дополнении положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене родине: Постановление ЦИК СССР от 08.06.1934г. // Исторические материалы: <http://istmat.info/node/41012>

20. Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст зі змінами та доповненнями на 1 листопада 1949 р. – К.: Держполітвидав, 1950.- 167 с.

21. Конституция СССР 05.12.1936г. // Сайт Конституции РФ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/10/#block_1010

22. О замене высшей меры наказания (расстрела) лишением свободы до 25 лет: Постановление ЦИК СССР от 02.10.1937г.: <https://ru.wikisource.org/>

23. О мерах наказания для немецко-фашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для шпионов, изменников родины из числа советских граждан и для их пособников: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.04.1943г.: <https://ru.wikisource.org/>

24. О применении смертной казни к изменникам родины, шпионам, подрывникам-диверсантам: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.04.1943г.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4771.htm

25. Земсков Виктор. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Научно-просветительский журнал Скепис: http://scepsis.net/library/id_937.html

26. Письмо 1-му секретарю ЦК КПСС Н.С. Хрущеву от 01.02.1954 // Фонд А.Н. Яковлева: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009140>

27. Об уголовной ответственности за государственные преступления: Закон СССР от 25.12.1958г.: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25874.htm>

Зайцев А.В., Филипенко В.Р. Генезис нормы о государственной измене в Украине (1845-1960 гг.)

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме становления нормы о государственной измене. Целью статьи является комплексное изучение истории развития и становления нормы о государственной измене путем анализа основных источников уголовного законодательства с XIX ст. до 60 гг. XX ст. Дается сравнения норм о государственной измене в период Российской империи и первых десятилетий советской Украины, в частности,

определены их общие и различные черты. Сделан вывод об основных тенденциях развития уголовного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *генезис, измена Родине, Уголовное Уложение, контрреволюционное преступление, УК УССР, наказание.*

Zaytsev A., Filipenko V. Genesis of rule of treason in Ukraine (1845-1960)

This article studied the history of the rule of treason by the analysis of the main sources of criminal law from the XIX century till the 60 years of XX century, including, The Penal Code penal and correctional 1845, Criminal Code 1903, Criminal Code 1922 and 1927. Determined common and distinctive features of norms of treason during the Russian Empire and the first decades of Soviet Ukraine. The conclusion is made about the main trends of legislation's evolution in this area.

We found that the Penal Code penal and correctional 1845 and Criminal Code 1903 were important historical milestones and prerequisites towards systematization and codification of the Soviet criminal law, including the establishment of rule of treason. The first time the term «treason» legally stipulated in the Criminal Code 1845. This act is closest in meaning to the current legislation of Ukraine on the description of treason. The results of further research are reflected in the Criminal Law of 1903, which allocated special chapter IV «Of the treason».

The course on the elimination and complete change of ideas and legislative requirements of tsarist Russia was declared when the Soviet power was established. The legislator began to create criminal acts from scratch, without any scientific basis and justification. That is all pre-revolutionary heritage of legislators was reversed. Counter-revolutionary crime contained the various forms of crimes against the state. In this concept also included acts that resembled one or another sign of treason. This forced us to analyze counterrevolutionary crime as a whole and in parts. The rule of «treason» was finally presented to the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1927.

Key words: *genesis, treason, Criminal Code, counterrevolutionary crime, Criminal Code in 1927, punishment.*